

VILÁG- TÖRTÉNET

5. (37.) évfolyam 2015. 3.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET FOLYÓIRATA

- **CSAPLÁR-DEGOVICS KRISZTIÁN**
AZ I. VILÁGHÁBORÚ KITÖRÉSÉNEK OKAI ÉS A SZERB HISTORIOGRÁFIA
- **DEMETER GÁBOR**
EXPANZIÓ VAGY ÖNVÉDELEM
- **TAMARA SCHEER**
KITŰNŐ LEHETŐSÉG NEMZETI JELKÉPEK KIALAKÍTÁSÁRA?
- **KRÁNITZ PÉTER PÁL**
OROSZ ÉS ÖRMÉNY MENEKÜLTEK ÉS A MENEKÜLTÜGY
AZ I. VILÁGHÁBORÚT KÖVETŐEN KELET-EURÓPÁBAN
- **SZEMLE**
GYARMATI ENIKŐ, BÍRÓ LÁSZLÓ,
SZ. BÍRÓ ZOLTÁN, FRITZ JÁNOS ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Magyar Tudományos Akadémia
Bölcseztudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők

Bottoni Stefano (felelős szerkesztő)
Bíró László (szerkesztő), Farkas Ildikó, Martí Tibor,
Skorka Renáta (rovatvezetők)
Katona Csaba (olvasószerkesztő)

Szerkesztőbizottság

Glatz Ferenc (elnök), Anderle Ádám, Borhi László,
Erdődy Gábor, Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Papp Imre, Pók Attila, Poór János

5. (37.) évfolyam 2015. 3.

TARTALOM

A Nagy Háború és a Balkán (Bíró László)	345
<i>Tanulmányok</i>	
Csaplár-Degovics Krisztián: Az I. világháború kitörésének okai és a szerb historiográfia	349
Demeter Gábor: Expanzió vagy önvédelem? Az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai köreinek tervei Szerbiával kapcsolatban (1913–1915)	391
Igor Grebenkin–Pjotr Akulsin: Az I. világháború és Oroszország nemzeti érdekei. A pánszlávizmustól a proletár internacionalizmusig	409
Tamara Scheer: Kitűnő lehetőség nemzeti jelképek kialakítására? Az osztrák–magyar megszálló rendszer a Balkánon és az Adriai-tenger mentén az I. világháború idején	419
Balaton Balázs: Bajkeverők. A Balkan Committee és a macedóniai reformok (1903–1908)	437
Kránitz Péter Pál: Orosz és örmény menekültek és a menekültügy az I. világháborút követően Kelet-Európában, különös tekintettel Magyarországra	461
<i>Szemle</i>	
Fennmaradni vagy elbukni? Osztrák politika az I. világháború alatt (Gyarmati Enikő)	485
Európai háború 1914. Szükségyszerűség vagy véletlen (Bíró László)	489
Háború békeidőben. Fegyveres konfliktusok az I. világháború után (1917–1923) (Sz. Bíró Zoltán)	494
A modernitás alternatívái és az „agrárlista” eszmék hatása a paraszti társadalmakra (Fritz János)	499

Jelen számunkat szerkesztette: Bíró László

A Balkan Committee és a macedóniai reformok
(1903–1908)

A Balkán puszkaporos hordójának számító *oszmán* Macedónia az I. világháború előtti Európa egyik legösszetettebb válsággóca volt, amellyel az európai nagyhatalmak szembesültek. Az 1902–1903-ban történt zavargások, illetve az Illés-napi felkelés (1903. augusztus 2.) nyomán az európai koncert egy reformcsomag bevezetését kezdeményezte az Oszmán Birodalomban, amelyet a történetírás műrzstegi program néven ismer. Nagy-Britannia – mint az egyik meghatározó hatalom – támogatta a reformokat, mert elsődleges érdeke volt, hogy a térségben valamiféle rend legyen, s az ottani konfliktusok ne eszkalálódhassanak egy európai háborúba.

A 19. század folyamán a brit Balkán-kép fejlődését alapvetően két tényező határozta meg: egyrészt a keleti kérdés mindenkori brit olvasata, illetve az a mentális vagy ideológiai kontextus, amelyben megjelenítették, értelmezték a Balkánt, az ottani eseményeket, az ott lakó népeket.¹ A jelen tanulmányban tárgyalt brit nyomásgyakorló csoport, az úgynevezett Balkan Committee tevékenysége is ebben a koordináta-rendszerben értelmezhető. A szervezet a brit belpolitika egy olyan faktoraként lépett föl, amely az 1876–1878-as bolgár agitáció modernizált örököseként tüntette fel magát, s közvetlen célja volt a brit közvélemény Balkán-képének a formálása, illetve a külpolitikai döntéshozatal befolyásolása.

Leften Stavrianos a szervezetről írt tanulmányát e sorokkal nyitja: „*Furcsa paradoxon, hogy oly keveset tudunk arról a szervezetről, amely alapításától kezdve [...] oly kiemelkedő szerepet játszott a balkáni ügyekben [...]*.”² Tanulmányomban e hiányosság részleges megszüntetésére teszek kísérletet. Elsődleges célom, hogy bemutassam, hogy a Balkan Committee milyen szerepet játszott a macedóniai reformok (1903–1908) idején, milyen eszközökkel próbálta meg célkitűzéseit érvényesíteni a közvéleményben, illetve a brit kormányzattal szemben, valamint feltárni, hogy a lobbicsoport által képviselt vélemények milyen szellemi háttérből táplálkoztak. A Committee tevékenységének bemutatása előtt röviden összefoglalom a brit Balkán-kép fejlődésének legfontosabb állomásait, valamint a műrzstegi programot kiváltó okokat.

1 A Balkán-kép értelmezését és fejlődését leíró munkákra lásd: Todorova, 2009; Said, 2000; Sundhaussen, 1999; Goldsworthy, 2013; Michail, 2011; Drapac, 2010; Wolf, 1994.

2 Stavrianos, 1941. 258.

A brit Balkán-kép fejlődése

A felvilágosodás idejére Európa gazdasági, kulturális centruma Nyugat-Európába helyeződött át. A korszak gondolkodói két, egymást kiegészítő s egyben szembeállítható földrajzi-kulturális egységet alkottak meg: Nyugat- és Kelet-Európát.³ Ezen két entitás szembeállítása révén vált megfogalmazhatóvá egy *civilizációs mérőskála*, ennek tetején a nyugat-európai értékrendszer vagy civilizáció állt, amelynek ellenpólusa a *visszamaradott és barbár Kelet* lett.⁴ A felvilágosodás alapeszményeinek – mint a *jó kormányzat*, a *törvények uralma*, az *egyén szabadsága* – nyugati mércével mért hiányát az Oszmán Birodalom *elmaradottságának*, *keleti despotizmusának*, *barbárságának* bizonyítékeként értelmezték a nyugati szemlélők.⁵

Miután a napóleoni háborúk összeurópai problémává emelték a keleti kérdést, Nagy-Britannia jelenléte a Földközi-tenger keleti medencéjében megerősödött. Az első konfliktus, amely a térségre irányította a brit figyelmet, a görög szabadságharc (1821–1829) volt. A nyugat-európai *filhellén* mozgalom megismertette a brit közvéleménnyel a török mészárlásokat, amelyek közfelháborodást váltottak ki. A mozgalmat többek között olyanok képviselték, mint Lord Byron és Percy B. Shelley, akik a balkáni nemzeti küzdelmeket hosszú távon a jó és a zsarnok harcaként abszolutizálták.⁶ A filhellének a 19. századi görögökben az ókori hellének közvetlen leszármazottait vélték felfedezni, a Nyugat-Európában lévő, polgárosodott görög kolóniákra jellemző magatartásformákat, mint a tanulásra és kereskedelemre való hajlandóság, kivétítettek az újkori Görögország lakóira.⁷ A korabeli filhellén írók és történészek nemcsak felelevenítették a görög–török, jó–rossz, illetve keresztény–muszlim dichotómiákra építő sztereotípiákat, hanem egy igen modern szemlélettel aktualizálták ezeket: az ipari-kapitalista Nyugat állt szemben a passzív, kizsákmányolandó *keleti* piacokkal.⁸

A görög szabadságharcot követő időszak a Balkán-félszigeten viszonylag nyugodt periódust hozott, amelyet csak a krími háború (1853–1856) szakított félbe, bár leginkább csak a dunai fejedelemségekben volt érezhető hatása. Az oszmán viszonylatban kiegyensúlyozott időszak kedvezett a brit gazdasági befolyás megerősödésének, s alapvetően ez határozta meg e szűkebb periódus brit szemléletét is. Az Oszmán Birodalom nemcsak egy stratégiai tényező volt az orosz előrenyomulással szemben, hanem a brit gazdaság szempontjából is fontos területté vált. Ez párosult azzal, hogy az Oszmán Birodalmon belül is megindult egy reformfolyamat, a *Tanzimat*,⁹ amely a külső szemlélőket arról győzte meg, hogy a birodalom keresztény alattvalóinak helyzete jelentősen javulni fog, ami hozzájárulhat az

3 Wolf, 1994. 5.

4 Uo. 13.

5 Çirakman, 2001. 58.

6 Goldsworthy, 2013. 45.

7 Miliori, 2002. 133.

8 Uo. 135.

9 A korabeli oszmán politikai terminológiában a *Tanzimat* nem reformot, hanem az oszmán államapparátus és infrastruktúrájának átszervezését jelentette. Az oszmán uralom alatt élő keresztények jogaira vonatkozó reformot az *islahat* szó jelölte. A fogalmi tisztázatlanság súlyos félreértéseket okozott az oszmánok és a nyugat-európai szemlélők között. Lásd: Gürpınar, 2012. 356–357.

oszmán állam stabilizálódásához is. A britek közül is sokan vélték úgy, hogy a reformok hosszú távú hatása és morális alapja valóban pozitív változást hozhat.¹⁰

Az 1860–1870-es évek eseményei a brit percepciók fókuszának változását hozták. Egyrészt az oszmán reform kifulladás 1870-es évekre, sőt maga az állam pénzügyi csőd közeli állapotba került, ami a nyugati hitelezők szemében korántsem volt biztató. Ezzel szoros összefüggésben a brit liberális értelmiségben generációváltás ment végbe, az új nemzedékből hiányzott már a krími tapasztalat, s az oszmán reformok sikertelenségét korántsem nézték olyan megbocsátóan. Ennek a percepciócsúszásnak a jól megragadható pontja a nagy keleti válság (1875–1878) időszaka volt. A válság idején kitört bolgár lázadást az oszmán katonaság és az irreguláris csapatok (*bási-bazuk*) olyan kegyetlenséggel fojtották el, hogy a nyugat-európai közvélemény élénken tiltakozni kezdett.

A liberális ellenzék vezetője, William E. Gladstone az 1876-os *Bulgarian Horrors and the Question of the East* című pamfletjében fejtette ki ezzel kapcsolatos nézeteit, amelyben a Disraeli-kormány törökbarát politikáját kárhóztatta. Az írás a viktoriánus Anglia legnagyobb társadalmi vitáját gerjesztette a külügyekről.¹¹ A cikk érdeme, hogy a szigetországban elkezdtek megkérdőjelezni azt a külpolitikai alapelvet, miszerint a brit érdekeket a térségben csak az oszmánok révén lehet megvédeni.¹² Gladstone keletkérdés-olvasata a tekintetben is új volt, hogy morális alapelveket épített bele, azaz a nagyhatalmak erkölcsi felelősségének tekintette, hogy az oszmán uralom alatt élő keresztényeket felszabadítsák. Ugyanakkor a bolgárok melletti agitáció nem csupán egy liberális külpolitikai programot jelentett, annak belpolitikai vonatkozásai legalább olyan fontosak voltak. Az oszmán uralom visszasságainak, az atrocitásoknak bemutatásával a liberálisok egyfajta önmeghatározásukat adták az oszmánokkal, illetve az őket támogató konzervatívokkal szemben. A balkáni ügyek támogatása ekkortól válik a brit liberálisok egyik fontos tevékenységévé, ami kiválóan összekapcsolhatóan bizonyult saját alkotmányos vagy egyéb liberális belpolitikai célkitűzéseikkel.¹³ Az elnyomott kis nemzetek iránti érdeklődés és „felszabadításuk” azonban még Gladstone szerint sem jelentett egyet a nemzeti önrendelkezés támogatásával.¹⁴ Inkább jelentette ez az európai koncert által kikényszerített reformot, amely során az Oszmán Birodalom keretei között megvalósul a balkáni népek *Home Rule*-ja.¹⁵ A nagy keleti válság és az azt követő időszak döntő fontosságú volt a Balkan Committee tagjaira nézve, hiszen többségük ekkor és ebben a szellemi atmoszférában szocializálódott.

A 19. században nagy népszerűségnek örvendő útleírásban, az *Eothenben* Alexander Kinglake azt írja, amikor Zimonynál átlépte a határt, úgy érezte, egy tel-

10 Uo. 349.

11 Michail, 2011. 4.

12 Drapac, 2010. 32.

13 A Balkán és a liberális célkitűzések összefonódását jól illusztrálja egy 1904-ben megjelentetett kötet, amelyben a – Balkan Committee-hoz is köthető – szerzők olyan témákat járnak körbe, mint az angol urbanizáció jelenségei, az írkérdés, a hit és a hazafiasság összeegyeztethetősége vagy a macedóniai helyzet, azaz a radikális liberálisok által legfontosabbnak tartott politikai kérdések. Oldershaw, 1904.

14 Perkins, 2014. 11.

15 Uo. 60.

jesen más civilizáció területére ért, és „maga mögött hagyta Európát”.¹⁶ Másrésről a britek többsége számára a Balkán továbbra is egy olyan színtér maradt, ahol csupán „törökök (mind muszlimok és rosszak) és macedóniaiak (keresztények és erényesek) laknak”.¹⁷ A britek szemében a Balkán a *Kelet* egy sajátos jegyekkel rendelkező alegysége maradt még a 20. századi első évtizedében is. Habár általában az oszmán uralom alatt élő elnyomott kis népek álltak a brit liberális szimpátia közép-pontjában, az egyes szerzők a különböző népeket jellegzetes, fizikai-szellemi karakterjegyekkel ruházták fel, amivel osztályozták és hierarchiába rendezték őket, nem utolsósorban pedig ily módon számos sztereotípiát elterjesztőivé váltak. Ez a gondolkodásmód a Balkan Committee tevékenységében is megjelent, a rangsor tetején a bolgárok álltak. Később ennek súlyos következményei lettek a szervezet hatékonyságára nézve, valamint az 1912–1913-as Balkán-háborúk idején ez okozta a szervezet felaprózódását a nemzeti törésvonalak mentén.

A Balkan Committee megalakulása

Mielőtt bemutatnám a Committee tevékenységét a macedóniai reformok idején, érdemes röviden összefoglalni, hogy alapítója, Noel Buxton milyen személyes impulzusok nyomán határozta el magát a lobbicsoport megalapítására. Buxton egy hagyományosan *whig* családban született 1869-ben, ami alapjaiban befolyásolta későbbi nézeteit. Apai ágon dédapja, Thomas Fowell Buxton a brit abolicionista mozgalom meghatározó alakja volt, aki még a *The Liberator* becenevet is elnyerte.¹⁸ Ez a családtörténeti örökség nagyban hatott az ifjú Noelre, annál is inkább, minthogy a korabeli liberális felfogás szerint egy elnyomó idegen uralom a rabszolgaság egyik formájaként is értelmezhető volt.¹⁹ Így az oszmán uralom alatt élő keresztények kitűnően párhuzamba állíthatóak voltak a rabszolgaság intézményével. Édesapja, Thomas F. Buxton, aki Ausztrália kormányzója volt 1895–1898 között, a nagy keleti válság idején felháborodva nézte a Disraeli-kormány törökbarát politikáját, egyértelműen Gladstone támogatói közé tartozott. Édesanyja, Victoria mélyen vallásos volt, gyermekeit így ennek megfelelő nevelésben részesítette.

A vallás egy másik fontos szál Buxton és a Balkan Committee létrejöttének kapcsolatában: etoni tanulmányai idején még jobban a vallás felé fordult, így ismerkedett meg Charles Gore-ral, a későbbi westminsteri kanonokkal, aki majd szintén a Committee tagságát erősíti. Gore révén szembesült a korabeli Nagy-Britannia szociális problémáival, a városi szegénység mindennapaival, s ezáltal találkozott ha-

16 Kinglake, 1845. 1. „I had come, as it were, to the end of this wheel-going Europe, and now my eyes would see the Splendour and Havoc of the East.” Vö. Durham, 1905. 110. „The soft Servian accent rang familiarly in my ears, West Europe faded away like a dream, and I plunged into the Near East and the whirlpool of international politics.”

17 Durham, 1905. vii.

18 Anderson, 1952. 17–21.

19 Perkins, 2014. 48.

sonló gondolkodású, a szociális reformok mellett elkötelezett személyekkel, akik utóbb Buxton lobbicsoportjának alapját adták. A londoni szegénység feltérképezése során került a Charles Masterman köré szerveződő társaságba. *The Heart of the Empire* címmel egy könyvet is megjelentettek a kérdésről, olyan szerzőgárdával, mint Masterman, Buxton, George Trevelyan, Reginald Bray, F. W. Lawrence, valamint a későbbi történész, George Peabody Gooch.²⁰

Az etoni évek után Buxton világ körüli útra indult, a Balkánon azonban 1899-ben járt először.²¹ Az ott tapasztaltak megdöbbenették Buxtont, aki az utazás után négy évet töltött a balkáni ügyek mélyebb megismerésével. Testvérével, Charles Roden Buxtonnal elszánták magukat egy olyan szervezet létrehozására, amely nyomást gyakorol a brit kormányra a macedóniai reformok érdekében.²² Ennek eredményeként megszületett a Balkan Committee.²³

A szervezet még az Illés-napi felkelés előtt ismertette programját a *Manchester Guardian* 1903. július 28-i számában. E szerint elsődleges céljuk, hogy jobban megértessék az európai Törökországban (*Turkey-in-Europe*) uralkodó helyzetet, újjáélesszék a közérdeklődést a balkáni népek sorsa iránt, amelyet a humanizmus mellett az „a felelősség is megkövetel, amelyet ez az ország magára vállalt a berlini egyezményben”. Előadások és a sajtó útján, továbbá parlamenti felszólalásokon keresztül kívántak „nemcsak pontos információkat szerezni, hanem elterjeszteni” is azokat.²⁴

Buxton a Committee megszervezésekor személyes kapcsolataira támaszkodott, valódi célja az volt, hogy létrejöjjön egy olyan elismert közszereplőkből és tudósokból álló tagság, amelynek a véleményét a kormány nem hagyhatja figyelmen kívül. James Bryce kinevezése a szervezet élére is ezt a célt szolgálta, mivel Bryce már rendelkezett korábbi tapasztalatokkal 1876-ból, valamint az 1890-es években napirendre kerülő örménykérdés révén.²⁵ Emellett az 1880-as években a

20 Anderson, 1952. 31.

21 Buxton, 1929. 49. Ebben a művében Buxton a Balkánon tett első látogatásáról általánosságokat ír, sőt csupán a legtöbb utazó által felsorolt toposzok jelennek meg, mint a *középkori viszonyok, jó keresztények, korrupt muszlimok, vad albánok*. Macedóniáról, az ottani állapotokról szinte semmit sem ír, ami érthetetlen az életút tükrében.

22 McCormick, 2004. 151.

23 A pontos alapítási dátum tekintetében nem egységes a szakirodalom. Általában az 1903-as Illés-napi felkelés (1903. augusztus 2.) utánra datálják a létrejöttét (például McCormick, 2004. 152.), azonban a Balkan Committee programadó cikke már 1903. július 28-án megjelent a *Manchester Guardian* hasábjain. Victoria Buxton, Noelt idézve ezt írja: „Habár Charlie [Buxton] nem jutott el a Balkánra azelőtt még, hogy a balkáni tevékenységeink már rég előrehaladtak, egyértelműen a Balkan Committee megalapítója volt 1902-ben” (De Bunsen, 1948. 54.). Robert Vogel tanulmányában szintén az 1902. év szerepel a szervezet létrejöttére (Vogel, 1990. 136.). James Bryce, aki a bizottság elnöke lett, 1903. július 5-i levelében fogadta el Buxton felkérését a tisztség betöltésére (idézi: Conwell-Evans, 1932. 3.). Ennek fényében valószínűleg a szervezet már az Illés-napi felkelés előtt informális keretek között működött, ám valószínűnek tartom, hogy az 1902-es sikertelen macedóniai felkelés (Gorna Dzumaja, ma Blagoevgrad) és annak európai visszhangja adta az utolsó lökést ahhoz, hogy a brit politikai élet formális szereplőjévé váljon. Ennek időpontját legkésőbb 1903 júliusának elejére tehetjük.

24 *Manchester Guardian*, 1903. július 28.

25 Bryce szerepéről az örmény mézárslásokat követő brit agitációban és nyomásgyakorló csoportban (Anglo-Armenian Association) lásd: Salt, 1990. 308–328.

Gladstone-kormány tagja volt, így elnöki kinevezése szimbolikusan mutatja, hogy a Balkan Committee a gladstone-i hagyományok folytatója. Hasonló célja volt annak is, hogy Herbert Gladstone-t, William fiát a Committee alelnökének választották.²⁶ Ennek ellenére Bryce egyik levelében a tagok felkészületlenségére panaszodik: „Hol vannak azok az emberek, akik velünk működtették a Keleti Kérdés Társaságot [Eastern Question Association] 1876 és 1880 között? Már nincsenek jelen a Képviselőházban. [...] A N. Buxton által összegyűjtött emberek közül sokan ragyogóak, azonban nem rendelkeznek kellő tapasztalattal az ilyen munkához, és ahogy mondd, legtöbbjük újságíró.”²⁷

A Committee által jegyzett kiadványokban szereplő nevek, listák összevetésével megkíséréltem egy taglistát készíteni, melynek segítségével vizsgáltam a szervezet társadalmi összetételét, valamint a tagok pártpreferenciáját, életkorát, társadalmi státuszát. Az általam összeállított névsor bizonyosan nem teljes, továbbá a támogatók között olyanok is lehettek, akik nem jelentek meg az iratokon. Ilyen például James D. Bouchier, a *The Times* balkáni tudósítója, aki egyértelműen a Committee-hez tartozott, de az általam átnézett iratokon egyszer sem szerepel a neve. Ennek ellenére úgy vélem, a meglévő adatok elemzése arányaiban jól illusztrálja azokat a tendenciákat, amelyeket a szervezet tagjaira vonatkoztatott attribútumadatok vizsgálatából állapítottam meg.

A Balkan Committee tagjainak legalább 53%-a a brit Liberális Párt sorait erősítette, 9%-uk a toryk közé tartozott. Jelentős azon tagok száma, akik szorosan kötődtek különböző brit nonkonformista egyházakhoz, valamint a szociális reformok elkötelezett támogatói közé tartoztak, de egyértelműen nem volt eldönthető a pártpreferenciájuk (11% + 25%). Mindemellett véleményem szerint a liberálisokhoz sorolhatóak, az egyetlen ír nemzeti parlamenti képviselővel, Hugh Law-val együtt, mert a szociális reformerek döntő többsége ekkoriban a Liberális Párt radikális soraiból került ki. Emellett, bár Noel Buxton törekedett arra, hogy a szervezet a politikai pártokon átívelő legyen, az 1876-os agitáció óta a Balkán tipikusan a brit liberálisok ügyének számított, amelynek a belpolitikai életben egyfajta toryellenes vetülete is volt. Mindebből megbecsülhető, hogy a Committee legalább kétharmadát liberális értékrendű személyek alkották.²⁸

A Committee tagjait életkori összetételük szerint hét korcsoportba osztottam be. A legdominánsabb korosztály a 31–40 éveseké, amely egyébként politikailag is a legaktívabb volt. Idetartoztak a Buxton fivérek, Henry Brailsford vagy G. P. Gooch. Az 51–60 és a 61–70 éves korosztály 18–18%-ot tesz ki. Előbbi csoport aktivitását tekintve igen vegyes képet mutat, míg utóbbi szintén az aktívabbhoz sorolható. Idetartoztak a Committee elnökei, James Bryce (1903–1905) és John Westlake (1907–1913). A többi korcsoport részaránya és politikai aktivitása alap-

26 Megjegyzem, Herbert Gladstone 1903–1908 között egyszer sem szólalt fel a parlamentben Macedóniával kapcsolatban.

27 Arthur Evans hagyaték, EVA/1/3/6. James Bryce levele Arthur Evansnek, 1903. október 17.

28 James Perkins a Balkan Committee egyik éves jelentésében az általam megállapított arányokkal közel megegyező adatot hoz. A listán szereplő 64 támogató közül 55 liberális, 3 konzervatív és 6 munkáspárti képviselőt talált. Perkins, 2014. 106.

ján viszonylag elhanyagolható. Társadalmi státuszát tekintve a tagság legalább fele a felső középosztályhoz tartozott, de az arisztokrácia aránya is majdnem elérte a 25%-ot.

Az anglikán egyház tagjai nagy számban vettek részt a szervezet munkájában: a Committee prominensebb tagjai között öt érsek is volt.²⁹ Emellett a különböző nonkonformista egyházak is bekapcsolódtak a macedóniai kampányba: a külügyminisztérium iratanyagában egy egész doboz maradt hátra 1903-ból közel száz levéllel, amelyben különböző hitközségek a kormányt erőteljesebb fellépésre ösztönzik Macedóniában.³⁰ A pontosabb kép megrajzolásához azonban további kutatásokra van szükség. Összességében megállapítható, hogy a Balkan Committee egy liberális kezdeményezés volt, amelynek tagjai döntően a felső középosztályhoz tartoztak, s amelyet áthatott egy keresztény ihletésű szociális érzékenység.

Az Illés-napi felkelés és a mürzstegi program

A 19–20. század fordulóján a balkáni kisállamok nemzeti aspirációinak metszéspontjába Macedónia területe esett.³¹ A terület korabeli népessége igen tarka képet mutatott, azonban pontos adatok nem állnak rendelkezésre annak etnikai megoszlásáról.³² A helyzetet tovább bonyolította, hogy a társadalmi fejlődés még nem érte el azt a szintet, hogy a helyi lakosság döntő többsége a modern értelemben vett nemzet, nemzetiség kategóriájában határozza meg önmagát, hanem továbbra is az oszmán időszak alatt megszilárdult vallási keretekben gondolkodott.³³ Ezt az identitásban még képlékeny népességet igyekeztek a szomszédos balkáni államok saját nemzeti közösségeikbe integrálni.

A századfordulón – a forradalmi terrorizmus megjelenésével – azonban a vetélkedés egyre erőszakosabb formát öltött. 1893-ban Szalonikiben fiatal macedóniai értelmiségiek létrehozták a Belső Macedón (és Odrini) Forradalmi Szervezetet (VMRO), amelynek célja az autonómia megszerzése volt. Ezzel szinte egy időben, 1895-ben Szófiában megalakult a bolgárbarát Felső Macedón-Odrini Bizottság, amely Macedónia és Bulgária egyesülését szorgalmazta. A bizottság az országban tevékenykedő különböző macedóniai szervezeteket akarta koordinálni, s a VMRO-ra is szerette volna kiterjeszteni a befolyását. A két szervezet viszonya,

29 Илчев, 2003. 274.

30 FO 96/183.

31 A tanulmányban Macedónia politikai-földrajzi definícióját használom, azaz azt a területet értem alatta, amely az Oszmán Birodalom három vilajetét, a Koszovói (Üszkübi), a Monasztiri (Bitolai) és a Szaloniki vilajetet foglalja magában.

32 A korszakban a statisztikák a nemzeti törekvések egyik eszközeként szolgáltak, így többnyire súlyos torzításokkal terhesek. Husszein Hilmi pasa, Macedónia főkormányzója a reformok miatt végeztetett el egy népesség-összeírást 1904-ben, amely azonban a korábbi oszmán gyakorlat szerint zajlott le, tehát konfessionális alapon rögzítette az adatokat. Ez alapján a következőképp alakult a terület népessége: 1 508 507 muszlim, 896 497 exarchátusbeli, 307 000 patriarchátusbeli, 100 717 szerb és 99 000 aromán. Hacisalihoğlu, 2003. 43.

33 Balogh, 2011. 63.

egy kisebb időszakot leszámítva, feszült volt. Az utóbbiak, a *verhovisták* robbantották ki az úgynevezett Gorna Dzsumaja-i felkelést 1902. szeptember 23-án, amelyet a bolgár katonatiszt, Ivan Concsev tábornok vezetett. A sikertelen felkelés után a VMRO is válaszút elé érkezett a jövőt illetően, azonban a szervezet vezetése korántsem volt egységes. A radikálisabb tagok azt a következtetést vonták le a sikertelen felkelésből, valamint a nagyhatalmi beavatkozás elmaradásából, hogy céljaikat csak még szélsőségesebb eszközökkel érhetik el, azaz európai tulajdonok elleni merénylettekkel provokálhatják ki az intervenciót.³⁴ 1903 tavaszán több támadást is intéztek különböző kulcsfontosságú pontok ellen, de a legnagyobb visszhangot az áprilisi szaloniki merényletsorozat váltotta ki.³⁵

Az 1903-as év eseményei által keltett feszültségek a nyár folyamán olyan méretet öltöttek, hogy már csak idő kérdése volt egy újabb lázadás. A VMRO végül augusztus 2-án robbantotta ki az úgynevezett Illés-napi felkelést a Monasztiri vilajetben.³⁶ A kezdeti sikereket követően a felkelőket az oszmán csapatok fokozatosan visszaszorították, és szeptember végére az oszmán katonaság gyakorlatilag felszámolta a mozgalmat. A brit konzulok jelentéseiből jól látható, hogy a felkelésnek nagyon rosszak voltak a kilátásai. Francis Plunkett bécsi brit követ információi szerint a felkelők erőforrásai kimerülőben vannak, s csupán „az utolsó őrjöngő próbálkozásnak vagyunk szemtanúi az összeomlás előtt”.³⁷ A felkelés egyik központjának számító Krusevót, ahol rövid ideig egy „köztársaság” is létrejött,³⁸ augusztus 12-én az oszmán csapatok elfoglalták. Nicholas O’Conor konstantinápolyi brit követ erről szóló táviratában már látszik, hogy az oszmán hadsereg, valamint a hozzájuk csatlakozó irreguláris alakulatok hatalmas pusztítást végezve szerzik vissza a várost: „366 házat, 263 boltot, templomokat raboltak ki és égettek le a csapatok a [város] patriarchista negyedében – a bolgár negyedet és lakóit megkímélték, vesztegetést gyanítanak” – írta jelentésében.³⁹

A Macedóniából érkező hírek a nyugat-európai sajtóban egyre gyakrabban számoltak be a felkelést leverő katonaság kegyetlenségeiről, elkövetett atrocitásairól, amire a nyugati közvélemény hagyományosan érzékeny volt. A londoni *The Times* hasábjain is vissza-visszatértek az atrocitásokról szóló hírek, amelyek szerint válaszul a felkelők gerilla-harcmodóra a katonaság „földműveseket, nőket és gyerekeket mészárolt le”.⁴⁰ A Balkan Committee igen gyorsan reagált ezekre a hírekre, s már augusztustól kezdve gyűléseket rendezett országszerte, 1903 decemberéig több mint kétszázat.⁴¹ Az egyik legnagyobbat szeptember végén szervezték meg Londonban, ahol a szervezet vezetői felszólaltak a macedóniai keresztények érdekében, valamint azért, hogy a brit kormányt a megfelelő lépések megtételére sar-

34 Mazower, 2005. 265.

35 Uo. 266.

36 A szervezetről és a felkelésről lásd: Perry, 1988; Lange-Akhund, 1998. 118–129.

37 FO 881/8274/189 Sir F. Plunkett to Lansdowne, August 12, 1903.

38 Seres, 2005. 144–162.

39 FO 881/8274/221 Sir N. O’Conor to Lansdowne, August 19, 1903.

40 *The Times*, 1903. szeptember 30.

41 Rastović, 2006. 220.

kallják.⁴² Ezenkívül hamarosan létrehozták az úgynevezett *Macedonian Relief Committee*-t, amelynek a célja adományok gyűjtése, valamint a menekültek közvetlen segélyezése volt, amit Henry Brailsford és felesége, Jane Brailsford szervezett meg.⁴³ Utóbbi egy kórházat is létrehozott Ohridban a menekültek között elterjedő járványos betegségek megfékezése érdekében.⁴⁴ Henry Nevinston a Balkan Committee felkérésére csatlakozott Brailsfordékhoz, majd Nagy-Britannia-szerte adománygyűjtő körútra ment, ahol közel 35 ezer fontot sikerült összegyűjtenie!⁴⁵

Az Illés-napi felkelés és véres megtorlása aktivizálta a nagyhatalmakat is. Az augusztusi események ismét kiélezték a bolgár–oszmán viszonyt, ami háborúval fenyegetett a Balkánon, amit minden nagyhatalom el akart kerülni.⁴⁶ O’Conor Lansdowne-nak augusztus végén írt jelentésében röviden felvázolta a macedóniai helyzetet, rámutatva a bécsi pontok⁴⁷ egyértelmű kudarcára. Ennek ellenére úgy vélte, nem érdemes a vezetést kivenni a Monarchia és Oroszország kezéből, hiszen különböző okoknál fogva ők a legérdekeltebbek a kérdésben, azonban itt az ideje, hogy a többi nagyhatalom is aktívan fellépjen, drasztikusabb és mélyrehatóbb reformokat javasoljon.⁴⁸ Ez a jelentés azért is érdekes, mert alapjaiban a brit külpolitika 1903–1905 között követett alapelveit körvonalazza. Lansdowne támogatta a macedóniai reformokat, azonban azokat az európai koncert, elsősorban pedig a Monarchia és Oroszország vezetésével tartotta megvalósíthatónak.

Mindeközben a Béctől délnyugatra fekvő stájerországi Müritzstegben találkozott Ferenc József osztrák–magyar és II. Miklós orosz uralkodó, hogy egyeztetés a két ország Balkán-politikáját. Az egész szeptemberben folytatott tárgyalásokat végül a müritzstei egyezmény zárta le (1903. október 2-ai dátumozással),⁴⁹ amelyben felvázolták azokat a reformpontokat, amelyekkel orvosolni akarták a macedóniai helyzetet. A tervezet nagyjából az 1902-es szultáni statútumok és a bécsi pontok összegzésének felelt meg. Lansdowne külügyminiszter szeptember 29-én memorandum formájában küldte meg Bécsbe a brit kormány kiegészítő javaslatait, amelyet ugyan Plunkett már nem tudott átadni az osztrák–magyar külügyminiszternek, Goluchowskinak, mert a távirat csak október 1-jén érkezett meg, amikor az osztrák–magyar és orosz delegációk már vadászaton voltak Müritzstegben. A memorandumban a britek első helyen egy keresztény kormányzó kinevezését javasolták, aki nem kötődik sem a berlini egyezmény aláíróihoz, sem a Balkán-félszigethez. Emellett a csendőrséget újjászervező tisztek és tiszthelyettesek szolgálatba állítására, a Macedóniában állomásozó oszmán csapatok csökkentésére, valamint a se-

42 *Manchester Guardian*, 1903. szeptember 22. A tüntetésre szeptember 28-án került sor Londonban, amelyről beszámolt a *The Times* 1903. szeptember 29-i száma.

43 Nevinston, 1935. 141.

44 Durham, 1905. 180.

45 Nevinston, 1935. 154.

46 *Manchester Guardian*, 1903. szeptember 15.

47 A bécsi pontokról lásd: Sowards, 1989. 26.

48 Gooch–Temperley, 1928. O’Conor to Lansdowne, August 28, 1903. No. 12.

49 A tervezetet a Portának csupán október 23-án, a brit kormánynak csak október 24-én nyújtották át. Gooch–Temperley, 1928. Décisions arrêtées pour être transmises sous forme d’instructions identiques aux Ambassadeurs d’Autriche-Hongrie et de Russie à Constantinople. No. 20.

gélyszervezetek munkájának az elősegítésére tett javaslatot.⁵⁰ A londoni orosz és osztrák–magyar konzulok október 5-én arról tájékoztatták Lansdowne-t, hogy javaslatai összhangban vannak a már meghozott döntésekkel, a végleges formáról idejében tájékoztatják.⁵¹

A Porta több mint egy hónapig nem fogadta el a műrzstegi pontokat, mert abban a szultán saját szuverenitásának súlyos korlátozását látta, ám nagyhatalmi nyomásra végül november 25-én beleegyezett az egyezmény feltételeibe. Az oszmán időhúzás végig jellemezte a macedóniai reformok időszakát, hiszen a szultán abban reménykedett, hogy az osztrák–magyar–orosz kooperáció, majd az európai hatalmak egysége tartósan nem tartható fent. A brit közvéleménynél jóval türelme-sebb Lansdowne is már 1903 végén arról panaszkodott, hogy gyakorlatilag a reformok még el sem kezdődtek, a munka máris nagyon lassan folyik. A csendőrség újjászervezéséről azt írta, hogy *„habár már megegyeztek, hogy az olasz kormánynak kell kiválasztania egy tábornokot a főparancsnoksághoz, s az olaszok erre készek is, amint felkéri őket, ám úgy tűnik, a török kormány nehézségeket fog állítani már az első lépéseknél az ügy elé”*.⁵²

A Balkan Committee és a reformok (1903–1905)

A macedóniai reformok tekintetében vita tárgyat képezte a megreformálandó terület nagysága, a csendőrség újjászervezése, majd 1904–1905 fordulójától a vilajetek pénzügyi reformja került előtérbe. 1903 őszétől a Balkan Committee különböző kommunikációs csatornákon keresztül igen aktív munkához látott. Ebben az időszakban a legfontosabb kérdések egyrészről a már említett adománygyűjtő akció és a segélyalap megszervezése, másrészről az osztrák–magyar–orosz reformséma folytonos kritikája voltak. A Committee hálózata ekkoriban volt a legszélesebb, mind a sajtóban, mind a parlamentben ekkor volt a legaktívabb a tagok tevékenysége.

A műrzstegi pontok nyilvánosságra kerülése után a Committee is kifejtette álláspontját a kérdésben. Véleménye szerint a reformokat hatékonyan csak egy olyan európai kormányzó vezényelheti le, aki csak és kizárólag a nagyhatalmaknak felelős. Egy a *The Times*-ban megjelent, Arthur Evans és Noel Buxton által jegyzett cikkben azt fejtegették, hogy Európa *legreakciósabb és önérdekelt* hatalmainak vezető szerepe a reformokban nem lehet célravezető.⁵³ A Committee érvelésében mindvégig erőteljesen jelen volt az a motívum, mely szerint Nagy-Britanniának morális felelőssége a macedóniai helyzet javítása, hiszen a berlini rendezésben maga kardoskodott amellett, hogy a terület ne kerüljön ki a szultán fennhatósága alól. Ennélfogva a szervezet különböző kiadványaiban rendre olyan javaslatokat olvashatunk, hogy a britek lépjenek fel kezdeményezőként a kérdésben, s vegyék rá a

50 FO 881/8276/20 Plunkett to Lansdowne, October 1, 1903. Inclosure in No. 20.

51 Gooch–Temperley, 1928. 64–65.

52 Uo. Lansdowne to O’Conor, December 24, 1903. No. 21.

53 *The Times*, 1903. november 3.

többi hatalmat, hogy olyan reformsémát fogadjanak el, amivel a vilajetek kilátástalan helyzetén valóban javítani lehet.⁵⁴ Érdekes az is, hogy milyen hatalmakra utalnak ezek az írások. A Committee előtt a „valódi liberális hatalmak” egyfajta hármas szövetségének képe lebegett, azaz egy természetes és magától értetődő együttműködést vizionáltak Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország között. Már a *Manchester Guardian* 1903. július 28-i számában közölt programbeszédben tetten érhető az a szándék, hogy „a Franciaországban és Olaszországban működő hasonló célú bizottságokkal kapcsolatban fognak állni”.⁵⁵ Végül meg is valósult egy valódi összefogás: a három országban működő szervezetek prominensebb tagjai egy közös kötetet jelentettek meg, amelyben a Macedóniával kapcsolatos nézeteiket vetétk számba.⁵⁶

A másik fontos platform, ahol a Committee igyekezett hallatni a hangját, a parlament volt. Az Arthur Balfour által vezetett konzervatív kormány és főként Lansdowne külügyminiszter a macedóniai reformok kivitelezését – kiegészítő javaslatok megtételével – elsősorban a Monarchiára és Oroszországra kívánta bízni, alapvetően az európai koncert konfliktuskezelő mechanizmusain keresztül. Mindketten tudták, hogy a brit közvélemény, főleg a döntően liberális Committee, nem fogja hagyni, hogy tétlenek maradjanak a kérdésben. Francis Radovich szerint maga Balfour egyébként nem ellenezte Macedónia kiválását az Oszmán Birodalomból (és Bulgáriával való egyesülését), de csak a megfelelő feltételek teljesülése esetén tartotta elképzelhetőnek.⁵⁷ A Committee szerint Lansdowne-t a valódi lépések megtételétől éppen Balfour tartotta vissza.⁵⁸

A műrzstegi pontok alapján a nagyhatalmak hozzákezdtek a macedóniai csendőrség megreformálásához, egy olasz tábornok, Emilio De Giorgis parancsnoksága alatt.⁵⁹ Emellett további tiszteket és altiszteket küldtek a különböző körzetek egységeinek újjászervezésére, kiképzésére és felügyeletére. Az eredeti 25 fős létszám azonban hamarosan elégtelennek bizonyult a feladat ellátására, valamint a nagyobb hatékonyság érdekében az öt nagyhatalom között körzetekre osztották a vilajeteket.⁶⁰ A tisztek számának növelését a Porta azonban nagyon sokáig elutasította, csak 1905 elején fogadta el azt. A brit parlamentben elsősorban a Committee tagjai tettek fel kérdéseket a csendőrség újjászervezése és a brit szerepvállalást illetően, ami az esetek nagy többségében az osztrák–orosz reformprogram kritizálásával is párosult.

54 Илчев, 2003. 279.

55 *Manchester Guardian*, 1903. július 28. Franciaországban Victor Bérard nevéhez fűződik egy a Balkan Committee-hoz hasonló szervezet létrehozása. A macedónkérdéshez fűződő álláspontjukat ő maga foglalta össze: Bérard, 1904. Olasz részről Luigi Villari neve említhető meg. Lásd: Rodogno, 2011.

56 Villari, 1905.

57 Radovich, 1981. 502.

58 Arthur Evans hagyaték, EVA/1/3/6 James Bryce levele 1903. szeptember 20.

59 A csendőrség megszervezését és reformját már 1879-ben megkezdte az oszmán kormányzat szerte a birodalomban, azonban az állami költségvetés nem tudta biztosítani a működéshez szükséges alapokat. Özbek, 2008. 47–67.

60 Lange-Akhund, 1998. 162.

James Bryce alsóházi felszólalásában a kiküldött tisztek hatáskörére és működési területére kérdezett rá. Ez a két kérdés állandó jelleggel felbukkan a parlamenti naplók oldalain, mivel a Committee egyrészt a tisztek végrehajtó hatalmának hiányát kifogásolta, másrészt a Drinápolyi vilajetre is szeretne volna kiterjeszteni a reformokat. Percy külügyi államtitkár-helyettes Bryce-nak adott válaszában kifejtette, hogy a tisztek csak De Georgis tábornoknak felelnek majd, valamint a megreformálandó terület 19 350 négyzetmérföld,⁶¹ a brit tisztek működési területe pedig a Drámai szandzsák volt.⁶² Lansdowne és Percy a parlament mindkét házában következetesen védelmébe vette a műrzstegi programot, valamint a Monarchia és Oroszország vezető szerepét. A felsőházban Lord Newton a reformokat vezető monarchiakat támadta az osztrák–orosz tisztek létszámának növelése kapcsán. Newton interpretációja szerint a tisztek jelenléte ellenére a helyzet Macedóniában csak rosszabb lett, a tisztek számának emelése, ami a többi nagyhatalommal való egyeztetés nélkül történt, „újabb bizonyíték [...], hogy Ausztria és Oroszország csak a saját érdekeinek megfelelően cselekszik, azzal az alapvető és esetleges céllal, hogy a megfelelő pillanatban felosszák a területet egymás között”.⁶³ Válaszában Lansdowne cáfolta a két ország erre vonatkozó szándékait, sőt a macedóniai helyzet fokozatos javulásáról számolt be.⁶⁴ A csendőrség reformja valóban hozott részleges, ám nem látványos sikereket. 1904 és 1908 között 156 török tisztet mentettek fel a szolgálat alól, közülük 103-at már 1904–1905 folyamán. Csendőrséghez tartozó kiképző iskolák, állomások jöttek létre, a korrupt vagy alkalmatlan tiszteket leváltották vagy áthelyezték más körzetbe.⁶⁵

Az egyik leghevesebb parlamenti vitára 1905 februárjában került sor a király beszédét követően. Ebben számos, a Balkan Committee-hez köthető képviselő szólalt fel, tulajdonképpen egyfajta összefoglalóját adva az elmúlt két esztendő eseményeinek. A felszólalók többsége további lépések megtételét sürgette, sőt indirekt módon egy autonóm Macedónia létrehozását is körvonalazták. Stevenson képviselő szerint elérkezett az idő, hogy a reformok végrehajtását egy, a nagyhatalmaknak felelős kormányzó kezébe adják.⁶⁶ John H. Kennaway és Edmund Fitzmaurice arról beszéltek, hogy a helyzet sokkal aggasztóbb a tartományokban, mint 1900-ban volt. Utóbbi arra is igyekezett rámutatni, hogy „aki ismeri azokat a vidékeket, amelyek egykor a Porta közvetlen uralma alatt álltak, de ma független államok a Balkán-félszigeten, egy pillanatra sem habozhat elismerni, hogy ezen országok fejlődése nemhogy figyelemreméltó, hanem fenomenális volt!”. Ebből arra következtetett, hogy a jó kormányzat (és fejlődés) csak akkor érhető el, ha megszüntetik a Porta

61 Ez hozzávetőleg 50 116,3 négyzetkilométert jelent. A három vilajet területét általában 65 ezer négyzetkilométerre szokták becsülni (Jelavich, 1996. 83.). Ugyanakkor a reformokat nem vezették be a három vilajet teljes területén, mivel a privilégiumait féltő albán lakosság azokat korántsem fogadta kedvezően. Ez az oka, hogy a felszólalásban megjelölt terület kisebb, mint a vilajetek összterülete.

62 PD-HC, 25 April 1904. Vol. 133. c. 1047. A kérdésre lásd még: PD-HC, 4 May 1904. Vol. 134. c. 382. és PD-HL, 5 August 1904. Vol. 139. cc.1097–1100.

63 PD-HL, 5 August 1904. Vol. 139. c. 1097.

64 Uo. c. 1100.

65 Lange-Akhund, 1998. 192.

66 PD-HC, 27 February 1905. Vol. 141. c. 1347.

beavatkozását a közvetlen közigazgatásba.⁶⁷ Hugh Law Nagy-Britannia morális felelősségét tárta a Ház elé beszédében. *„Az összetört szívek és elszenesedett gerendák [roottrees] Macedóniában, a hontalan bolyongók százai, a nők, akiket őrlületbe kergettek a török katonaság tettei – mindezen nyomorúság Nagy-Britannia ajtója előtt hever.”*⁶⁸

A beszédekre a külügyi államtitkár-helyettes, Percy reagált egy hosszú válszban, amelyben beszámolt a képviselőknek a macedóniai reformok állásáról. Ebben kitért arra, hogy a Porta elé fognak tárni egy pénzügyi reformprogramot is, amelynek részleteiről még egyeztetéseket folytatnak. Alapvetően ezúttal is védelmére kelt a műrzsztégi programnak, mint rámutatott, a csendőrség megszervezéséhez Krétán három évre volt szükség, míg a mostani séma csupán egy éve kezdődött el.⁶⁹ Ennek kapcsán elég hevesen kritizálta a felszólaló képviselőket: *„A tisztelt tagjai az ellenzéknek, akik oly előszeretettel festik le a török közigazgatást mint a korrupció Augiász-istállóját, kellene az utolsóknak lenni, akik arra panaszkodnak, hogy a [hivatalok] megtisztításának folyamata nem fejeződött be egyetlen nap alatt.”*⁷⁰ A Percy válaszáat hevesen bíráló képviselők után maga a miniszterelnök, Balfour szólalt fel a kérdésben. Véleménye szerint a macedóniai helyzet leghatékonyabb rendezése az európai koncert működésén keresztül lehetséges csupán, minden önálló brit lépés csak rossz irányba terelné a dolgok alakulását. A vita lezárásaként nyíltan szembement a Balkan Committee állásfoglalásával is, mint mondta, *„azok a terhek, amelyeket ez az ország magán visel, már eléggé nagyok, s ez a kormány semmi esetre sem fogja azokat tovább terhelni egy őrült, filantropikus, kalandorpolitikával a Közel-Keleten.”*⁷¹

A nagyhatalmak a macedóniai reformok finanszírozása érdekében egy pénzügyi ellenőrző-tanácsadó testület felállítását is megpróbálták elérni a Portánál. Mika Sounpää finn történész szerint ez elsősorban brit kezdeményezés volt, és összefüggött az egész oszmán vámszolgálat megreformálásával.⁷² A testület célja az volt, hogy a vilajetek bevételeit kezelje és ésszerűen felhasználja a reformok kivitelezéséhez, a közigazgatásban dolgozók kifizetéséhez, valamint a vilajetek pénzügyi deficitjének csökkentéséhez, amely 1905-ben már elérte a 600 ezer török fontot.⁷³ A pénzügyi reform megvalósításában kiemelkedő szerepe volt Lansdowne-nak is. 1905-ben a Monarchia és Oroszország két évre szóló mandátuma a végéhez közeledett, s a brit külügyminiszter elérkezettnek látta az időt, hogy a többi nagyhatalom is aktívabb szerepet játsszon a reformok kivitelezésében. Ezt a nagyhatalmaknak címzett körjegyzékében fejtette ki, ahol többek között a pénzügyi reformokat illető tervezetek összehangolását javasolta.⁷⁴ A Porta természetesen ellenezte a terveze-

67 Uo. c.1361.

68 Uo. c.1369.

69 Uo. c.1376.

70 Uo.

71 Uo. cc.1394–1395.

72 Sounpää, 2015. 389–390. A tanulmány rendelkezésemre bocsátásáért ezúton is köszönetet mondok Rácz Andrásnak.

73 Lange-Akhund, 1998. 292.

74 CAB/37/76/68 Draft or Letter to Count Benckendorff and Count Mensdorff.

tet, de egyúttal a vámtarifa 8%-ról 11%-ra való emelését követelte a hatalmaktól 1905. február 15-én.

Az év döntően a Porta és a nagyhatalmak közötti diplomáciai tárgyalásokkal telt a pénzügyi reformokat illetően. A Porta októberben továbbra is hevesen tiltakozott a külföldi pénzügyi delegátusok macedóniai jelenléte és a helyi közigazgatásba való beavatkozásuk ellen.⁷⁵ A nagyhatalmak kollektív jegyzékekkel próbálták nyomást gyakorolni az oszmánokra, azonban folyamatos elutasításba ütköztek. A pénzügyi bizottság elfogadtatása érdekében egy flottademonstrációt kezdtek szervezni, az ötlettel Lansdowne és Balfour is egyetértett.⁷⁶ Miután az öt hatalom megegyezett az erődemonstrációról, és a figyelmeztető jegyzékek ellenére a Porta továbbra sem engedett, 1905. november 26-án az európai hatalmak hadihajói felvonultak a Dardanellákhoz. A Porta végül december 5-én engedett a nagyhatalmi nyomásnak és elfogadta a pénzügyi bizottság felállítását, sőt 12-én meghosszabbította a főkormányzó, a civil tanácsadók és csendőr-parancsnok (*Général-Réorganisateur*) megbízási idejét is.⁷⁷ A pénzügyi reform elfogadása egyben azt is jelentette, hogy a Monarchia és Oroszország elvesztette kizárólagos pozícióját a macedóniai reformok irányításában, s helyette egy öthatalmi reformprogram kezdett kibontakozni.

A Balkan Committee ezt egyértelműen sikerként könyvelhette el, sőt bizonyos értelemben a szervezet elért működése csúcsára. 1905 vége nemcsak a macedóniai reformokban hozott fordulatot, hanem a brit belpolitikai életben is. A decemberben tartott országos választásokon vereséget szenvedtek a konzervatívok, és Henry Campbell-Bannerman alakíthatott kormányt a liberálisokkal. A Balkan Committee prominensebb tagjai közül néhányan magas kormányzati pozícióba kerültek, ami végül nem a szervezet befolyásának növekedését hozta, hanem hosszú távon a tagok aktivitását csökkentette. James Bryce először Írországiért felelős államtitkár, 1907-ben pedig Nagy-Britannia washingtoni nagykövete lett. Herbert Gladstone a belügyminisztériumban kapott szerepet, Edmund Fitzmaurice külügyi államtitkár-helyettes lett, R. B. Haldane pedig a hadügyminisztérium élére került. Habár a Committee támogatói maradtak, érthető módon nem tudtak olyan súllyal részt venni annak munkájában, mint korábban. Az 1905-ben időközi választáson parlamentbe került Noel Buxton a decemberi választásokon vereséget szenvedett, így 1910-ig ő sem tudta képviselni a Committee érdekeit az alsóházban. Mindemellett a döntően liberális tagságú Committee nemigen mehetett szembe az éppen megválasztott liberális kormánnyal, ami lehetővé tette az új külügyminiszternek, Edward Greynek, hogy a közvéleménytől függetlenebb külpolitikát folytathasson. A várakozások ellenére Grey nem érvényesítette a Committee nézeteit a brit Macedónia-politikában, alapvetően elődje politikáját folytatva az európai koncert mechanizmusain keresztül támogatta a reformokat.⁷⁸

75 Gooch-Temperley, 1928. O'Connor to Lansdowne. October 21 1905. No. 43.

76 Uo. Lansdowne to Mr. Spring-Rice. November 6 1905. No. 61.

77 Sowards, 1989. 63.

78 Samardijev, 2002. 25.

A Balkan Committee és a reformok (1906–1908)

A nagyhatalmak mindeközben számos problémával szembesültek Macedóniában. A már korábban elfogadott csendőrségi és pénzügyi reform kivitelezése lassan haladt előre. Előttük hevert a török vámtarifa emelésének a kérdése, valamint az osztrák–oroszigazságügyi reform tervezete is. Közben Macedóniában a helyzet egyre sötétebb képet mutatott. Az alapvetően bolgár megmozdulásnak tekintett Illés-napi felkelés, valamint a remény, hogy a mürzstegi program 3. pontja előírányzata szerint esetleg a közigazgatási határokat az etnikai megoszlásnak megfelelően módosítani lehet, aktivizálta a területre áhító környező államokat is. 1904 tavaszától nemzeti alapon szerveződő gerillacsapatok szivárogtak át Macedóniába, hogy felvegyék a harcot mind az oszmán erőkkal, mind a rivális, más nemzetiségű bandákkal. Ez a küzdelem, amelyet a görög történetírás *macedón harc* (1904–1908) néven tart számon, az egyik tényező, amely jelentősen korlátozta a nagyhatalmi reformprogram sikeres kivitelezését a vilajetekben.⁷⁹

A török vámtarifa emelésének elfogadása fontos előfeltétele volt annak, hogy a nagyhatalmak további reformokra tudják rákényszeríteni a Portát. A Monarchia és az oroszok tulajdonképpen azonnal elfogadták a török javaslatot, azonban a nagyobb kereskedelmi érdekekkel rendelkező nagyhatalmak nehezebben adtak zöld utat a módosításnak. Nagy-Britanniában az új liberális kormánynak is komoly fejtörést okozott a kérdés. Edward Grey egyrészt segíteni akarta a reformokat, azonban a szabad kereskedelmet támogató liberális kormány államtitkáráként nehezen mondhatott igent egy, a brit kereskedelmet mélyen érintő vámemelésre. Másrészről meg kellett felelnie azoknak is, akik a macedóniai keresztényeket képviselték, elsősorban itt a Balkan Committee-ra kell gondolni. A tarifaemelés a parlamentben csak úgy igazolhatta, ha kilátásba helyezi, hogy a brit kereskedelmi érdekek valamilyen módon kompenzációra számíthatnak, illetve ha garantálja, a megnövekedett bevételek nagy része a macedóniai vilajetekbe fog áramlani.⁸⁰

A Committee természetesen különböző fórumokon felszólalt a kérdésben, azonban – ahogy Grey is helyesen látta – a tarifaügy jóval túlmutatott Macedónián, ami a szervezet hatékony fellépését csökkentette. A Committee csak abban az esetben támogatta az illetéknövelést, ha a brit kormány megfelelő garanciákat kap arra, hogy az így befolyt pluszjövedelmeket nem a túl nagy oszmán katonai kiadások fedezésére fordítják, valamint a Porta garanciákat ad, hogy csökkenti a Macedóniában állomásozó csapatok számát és bevonja a Drinápolyi vilajetet is a reformokba.⁸¹ A szervezetnek írt válaszban a *Foreign Office* leszögezte, amíg a kereskedelemre és a vámok felhasználására nézve nem kapnak az oszmánoktól kielégítő biztosítékokat, nem hagyja jóvá a tarifaemelést.⁸² A parlamentben attól is tartottak, hogy a megnövekedett bevételeket az oszmánok a bagdadi vasút további építéséhez fogják felhasználni. Rees képviselő leszögezte, hogy a kormány csak úgy en-

79 A *macedón harc*ról lásd: Lange-Akhund, 1998. 201–269.; Livianos, 1999. 195–221.

80 FO 800/79/15 Grey to O’Conor. 15 February, 1906.

81 FO 371/149/11030 The Balkan Committee to Sir E. Grey. 27 March 1906.

82 FO 371/149/11030 Foreign Office to the Balkan Committee. 6 April 1906.

gedheti meg az illetéknövelésből származó jövedelmek felhasználását, ha garanciákat kap arra nézve, hogy a Perzsa-öböl menti szakasz megépítésének jogát a britek kapják meg.⁸³ A kérdés ekkorra már lezárult, a nagyhatalmak hosszas tárgyalások után (1907. április 25.) végül zöld utat adtak a 3%-os vámemelésnek, azzal a kikötéssel, hogy az így befolyó pluszjövedelem 75%-át Macedóniára kell fordítania az oszmán kormánynak.⁸⁴

A vámtarifaügyet leszámítva úgy tűnt, hogy a macedóniai helyzet és maga a Balkan Committee is egyre inkább háttérbe szorul mind a *Foreign Office*, mind a közvélemény szempontjából. Grey Macedóniára irányuló politikája alapvetően a be nem avatkozásra és az európai egyetértésre épült, idővel pedig a világpolitikában lezajló események a macedón problémát átmenetileg másodlagos kérdéssé tették.⁸⁵ A sajtó is igen megosztott volt mind a balkáni eseményeket, mind a Balkan Committee tevékenységét illetően.⁸⁶ Leften Stavrianos szerint Grey „alapvetően érdektelen volt a macedónkérdéssel kapcsolatban, nehogy megsértse a muszlim közvéleményt Egyiptomban”.⁸⁷ Néhány kortárs is felvetette, hogy a birodalmi paradigma az, amely visszatartja Nagy-Britanniát az erőteljesebb lépések megtételétől, hiszen „Indiában megpróbálja a muzulmán közvélemény támogatását maga mögött tudni a hindu nemzeti mozgalom féken tartása érdekében, ezért óvatosan kerül minden konfliktust egy muzulmán hatalommal”.⁸⁸ Saját maguk és a macedón ügy elszigetelődésének elkerülése érdekében a Balkan Committee 1907-ben egy erőteljes kampányba kezdett, amelyet az újonnan megválasztott elnök, John Westlake vezetett.⁸⁹

A reformok ezen szakaszában a Monarchia és Oroszország a vilajetek igazságügyi szervezetét kívánta megreformálni, aminek pontos kereteiről a nagyhatalmak és a Porta már szokásosnak mondható módon hosszas tárgyalásokat folytattak. A Balkan Committee hiábavalónak tartotta a nagyhatalmak erre tett erőfeszítéseit, mert – ahogy a műrzstegi előírások eddig – az igazságügyi reform sem lesz hatékony és eredményes véleményük szerint. Ehelyett a nagyhatalmakat arra hívta fel, hogy éréjk el a Portánál a reformapparátusban tevékenykedő tisztek és tanácsadók végrehajtó hatalmának elismerését.⁹⁰ A Balkan Committee a Macedóniában kibontakozó nemzeti ellentéteket, illetve a reformok sikertelenségét a törökök műveként

83 PD-HC, 23 July 1907. vol. 148. c. 1356.

84 Lange-Akhund, 1998. 300.

85 Erről lásd: Ormos-Majoros, 1998. 190–197.

86 Az általam áttekintett napilapok, folyóiratok közül egyértelműen a Committee mellett foglalt állást a *Manchester Guardian* és többnyire a *Daily Mail* is. A kezdeti támogatás után a *The Times* a kormányzat álláspontját képviselve egyre kritikusabb hangvétellel írt a szervezetről. Jo Ann Chandler munkájában szélesebb spektrumban vizsgálta a nagy-britanniai lapok *Balkan Committee*-hez fűződő attitűdjét. A liberális lapok (például a *Westminster Gazette*) általában pozitívan, a konzervatív lapok viszont, mint a *Pall Mall Gazette*, a *Morning Post* vagy a *The Spectator*, kritikusan viszonyultak a Committee-hez. Lásd: Chandler, 1967.

87 Stavrianos, 1941. 260. Stavrianos állításának ellentmond, hogy a Committee egyik röpiratán szerepel Sir Edward Grey neve a támogatók között. Илчев, 2003. Dok. 5.

88 *The Nation*, 1907. január 24.

89 Symonds, 1914. 111.

90 *Manchester Guardian*, 1907. február 4.

interpretálta, s a macedón harcban valóban részt vevő bolgár, görög vagy szerb bandák tevékenységét sosem kritizálta.⁹¹

Noel Buxton és testvére, Victoria De Bunsen akkoriban megjelentettek egy rövid pamfletet a térségben tett utazásukról, amelyben a macedóniai állapotokat festették le. Erőteljesen kritizálták a reformokat, azok lassúságát és eredménytelenségét, aminek az okát abban látták, hogy „a már ismerős komédia játszódik le ismételtén, amelyben a megkötött kezű európaiakon a török csak kacag”.⁹² A kiadványban meggyilkolt macedóniai földművesekről közöltek fényképeket, amelyeket azszal kommentáltak, hogy a reformok idején az erőszak és a bűnözés hatalmas mértékben nőtt.⁹³

1907. július 9-én a Committee delegációt küldött a külügyminisztériumba, ahol Edward Greynek fejthették ki véleményüket a szükséges lépések megtételéről.⁹⁴ Grey itt azonban csak megerősítette korábban is hangoztatott álláspontját, miszerint nem javasolhat egy olyan horderejű reformot, mint az *európai ellenőrzés* a többi nagyhatalom együttműködése nélkül.⁹⁵ A találkozóról Grey O’Conornak számolt be, s beismerte, a Committee valószínűleg csak részben elégedett meg a mondanivalójával, azonban „úgy gondolom, a tényeknek megfelelő volt”. Ugyanakkor Grey O’Conornak leírta, hogy ha a törököknek nem sikerül a bandákat 5-6 hónapon belül felszámolni, az európai felügyeletre vonatkozó követelések jelentősen megerősödhetnek.⁹⁶ Grey meglátása szerint a legfőbb problémát a rivális bandák tevékenysége okozza Macedóniában, a megreformált csendőrségnek pedig minél hamarabb fel kell számolni a bandaharcokat, különben minden egyéb reform hiábavaló.

Az általam áttekintett forrásokban sajnos nem találtam arra vonatkozó utalást, hogy a Balkan Committee konkrétan milyen megoldási javaslatot adott elő a Foreign Office-ban. A Committee által szerkesztett különböző kiadványokból, illetve a Committee-hez köthető szerzők írásaiból a szervezet elképzelései Macedónia jövőjét illetően azonban részben rekonstruálhatóak. Érvelésükben már a kezdetektől alapvető hivatkozási pontként szerepelt a berlini egyezmény 23. cikkelye, amely reformok bevezetésére kötelezte az Oszmán Birodalmat. Ehhez az alapvető nemzetközi jogi szerződéshez társultak olyan, a Committee által precedens értékűnek tartott nagyhatalmi beavatkozások, melyek következtében az Oszmán Birodalomhoz tartozó egyes területek autonómiát kaptak, mint Libanon vagy Kréta.⁹⁷ Az autonómián kívül a tagok más lehetőségekkel is számoltak. Buxton szerint Macedónia problémáját vagy *megszállással, nagyhatalmi ellenőrzéssel, önkormányzattal, vagy a balkáni államok általi annexiójával* lehet orvosolni.⁹⁸ Véleménye szerint a legjobb

91 McCormick, 2004. 156.

92 *Macedonian Massacres*, 1907. 12.

93 Uo.

94 *Daily Mail*, 1907. július 9.

95 *Daily Mail*, 1907. július 10.

96 FO 800/79/104 Grey to O’Conor, 11 July 1907.

97 Ezekre lásd: Rodogno, 2011. Különösen a 4–6. és 9. fejezetek, illetve Ferwagner, 2013.

98 Buxton, 1907. 102.

megoldás a nagyhatalmak általi ellenőrzés lett volna, mivel ezzel átmenetileg elkerülték volna a nehéz döntést Macedónia végső sorsáról, valamint a *megfelelő gépezet már rendelkezésre állt, csupán a kellő végrehajtó hatalomra lenne szükség hozzá.*⁹⁹

A nagyhatalmak ellenőrzése alatt álló, kvázi autonóm Macedónia tervezését a legteljesebben Henry Brailsford vázolta fel művében. Szerinte minden tulajdonképpen kormányzatot vissza kell hívni Macedóniából, amit Konstantinápolyból neveztek ki. A feladatukat egy nemzetközi bizottság venné át, amely az öt protektori nagyhatalom delegátusaiból állna. Ezek csupán saját kormányaiktól függnének és széles végrehajtói hatalommal lennének felruházva.¹⁰⁰ Brailsford odáig ment, hogy csendőrségi körzetek helyett az egyes nagyhatalmak különböző *miniszteri tárcákat* kapnának, amelyek a szultántól is teljes függetlenséget élveznének.¹⁰¹ James D. Bourchier véleményét is érdemes felidézni: *„Az ifjú és zűrzavaros demokráciák még nem érték el a politikai érettség azon fokát, ahol a kompromisszumok lehetségesek [...] Európa felügyelete [tutelage] alatt kell még maradniuk. Reménykedjünk benne, hogy Európa ráébred majd ezen engedetlen [wayward] gyermekek iránti kötelezettségére.”*¹⁰² Jól látszik, hogy mindhárom vélemény egy külön egységet szeretett volna létrehozni Macedóniából az Oszmán Birodalmon belül, amely az európai nagyhatalmak gyámkodása alatt áll. A Committee tagjai annak ellenére, hogy liberálisként szinte rajongással követték a balkáni nemzeti küzdelmeket, a nagyhatalmi beavatkozásokat pedig humanitárius akciókként tüntették fel, alapvetően azt a gondolatot, hogy a Balkánon szükség van valamilyen külső hatalomra, nem kérdőjelezték meg.¹⁰³

A reformok 1907 vége felé sem haladtak a nagyhatalmak által remélt ütemben, miközben a *macedón harc* egyre intenzívebb lett. Grey O’Conornak írt táviratában már annak lehetőségét is felvetette: a többi nagyhatalmat rábírja egy átütőbb reformterv megalkotására, hogy együttes fellépéssel rákényszerítsék a Portát annak elfogadására.¹⁰⁴ December végén már arról írt, amennyiben a Porta elutasítja az igazságügyi reformot, ismét a nagyhatalmakhoz fordul, hogy vagy együttes nyomást gyakoroljanak, vagy hagyjanak fel a további munkával: *„Arra nem állok készen, hogy megbontsam a Koncertet, de nem vagyok hajlandó a Parlamentben úgy tenni, hogy a hatalmak tenni fognak valamit, holott nem.”*¹⁰⁵

99 Uo. 103.

100 Brailsford, 1906. 322.

101 Uo. 325.

102 Bourchier, 1905. 88–89.

103 Hammond, 2004. 603–604.

104 FO 800/79/119 Grey to O’Conor 17 December 1907.

105 FO 800/79/128 Grey to O’Conor 30 December 1907.

Összegzés

A macedóniai reformprogram 1908-ra a különböző ellentétes erők hatására kifutott. Az 1908 júliusában kirobbant ifjútörök forradalom pedig azzal az ígérettel kecsegtetett, hogy a macedóniai problémát az új rendszer kielégítően rendezni fogja. A Balkan Committee is bizakodva szemlélte az új török politikát, s a brit kormányt az új, „alkotmányos és progresszív” rendszer támogatására szólította fel.¹⁰⁶ Ebből is látszik, hogy a brit (radikális) liberálisokból álló szervezet ekkor még nem a nemzeti önrendelkezés elve mellett lobbizott, hanem Macedónia belső öngazdátását, „*Home Rule*-ját” akarta megvalósítani az Oszmán Birodalmon belül.

A Balkan Committee bevallotta a gladstone-i liberális hagyomány örököse volt, azonban újszerű volt abban a tekintetben, hogy intézményesített formát öltött, amelyen keresztül direkt módon formálni akarta a brit közvéleményt. A Balkán radikális-liberális interpretációja kapcsolódott a liberálisok és szociális reformerek belpolitikai küzdelmeihez, továbbá az a szemlélet is, ahogy elképzelték a társadalmi reformok kivitelezését, kitapintható a macedóniai reformok során kifejtett álláspontjukban is. Noel Buxton elképzelését, miszerint a szociális reformokat, a társadalmi különbségek enyhítését csak fokozatosan, egy progresszív elit vezénylete alatt lehet kivitelezni, a Macedóniában létesítendő nagyhatalmi reformkormányzás és felügyelet megfelelőjének tekinthetjük. A Balkan Committee tevékenysége mozgatórugóinak feltárása így túlmutat a szervezet kiadványainak, a korabeli sajtó elemzésén, a teljesebb kép kialakításához a brit társadalom- és mentalitástörténet területén kell további mélyfúrásokat végezni.

Noel Buxton célkitűzése, hogy egy olyan prominens tagokból álló szervezetet hozzon létre, amelynek véleményét a mindenkori brit kormányok nem hagyhatják figyelmen kívül, alapvetően sikerült. De vajon döntő szerepet töltött be a Balkan Committee a macedóniai reformok idején a balkáni ügyekben, ahogy Leften Stavrianos megállapította? Véleményem szerint a Committee a macedóniai reformok és a brit külpolitika alakításában nem tudott meghatározó szerepet játszani. Mind Lansdowne, mind Edward Grey udvariasan akceptálta megállapításait, kritikájukat, de külpolitikájukat önállóan, saját belátásuk szerint alakították. A Balkan Committee, s főleg vezetői a külügyminisztérium szemében mint „bajkeverők” jelentek meg, sőt Noel Buxtont egyenesen „intelligens seggfejként” vagy „*un imbécile*”-ként jellemezték a minisztérium egyes alkalmazottai.¹⁰⁷

A Balkan Committee sikeres volt abban a tekintetben, hogy saját célkitűzéseit a gladstone-i hagyományba integrálhatónak mutatta be, amelynek még mozgósító ereje volt a brit társadalomban. Annak az igénynek a megfogalmazása pedig, miszerint a szervezet tagjainak személyes tapasztalata és tudása, azaz szakértelme alapján a külpolitikai döntéshozatalba meghatározó szereplőként léphet fel, pedig döntő fontosságú. A Committee egyrésztől tanulóteret jelentett azok számára, akik a Balkán-háborúk tájkéán létrejött újabb lobbicsoportokban (Albanian Committee,

¹⁰⁶ *The Times*, 1908. szeptember 5.

¹⁰⁷ Michail, 2011. 41.

Macedonian Committee, Anglo-Hellenic League, The Serbian Society of Great Britain) tovább dolgoztak egyik vagy másik balkáni nép érdekében, másrésztől modelként szolgált a későbbi szervezetek számára, amelyek tevékenysége döntő fontosságú lett Közép-Kelet-Európa 1918 utáni történetére nézve.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadatlan források

Arthur Evans hagyaték
School of Slavonic and East European Studies Archive, University College of London
The National Archives (London)
CAB = Records of the Cabinet Office
FO = Foreign Office

2. Kiadott források és szakirodalom

- Anderson
1952 Anderson, Mosa: *Noel Buxton. A Life*. London, 1952.
- Balogh
2011 Balogh Ádám: *A nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban (1897–1912)*. Szeged, 2011.
- Bérard
1904 Bérard, Victor: *Pro Macedonia*. Paris, 1904.
- Bourchier
1905 Bourchier, James David: The Balkan States. Their Attitude towards the Macedonian Question. In: *The Balkan Question: The Present Condition of the Balkans and of European Responsibilities*. Ed.: Villari, Luigi. New York, 1905. 44–89.
- Brailsford
1906 Brailsford, Henry N.: *Macedonia. Its Races and their Future*. London, 1906.
- Buxton
1907 Buxton, Noel: *Europe and the Turks*. London, 1907.
1929 Buxton, Noel: *Travels and Reflections*. London, 1929.
- Chandler
1967 Chandler, Jo Ann: *The Balkan Committee: Activities and Influence on British Foreign Policy 1903 to 1908*. BA thesis, Kalamazoo College. Michigan, 1967.
- Çirakman
2001 Çirakman, Asli: From Tyranny to Despotism: The Enlightenment's Unenlightened Image of the Turks. In: *International Journal of Middle East Studies*, 33. (2001) 1. sz. 49–68.
- Conwell-Evans
1932 Conwell-Evans, Thomas P.: *Foreign Policy from a Back Bench 1904–1918*. London, 1932.

De Bunsen

1948 De Bunsen, Victoria: *Charles Roden Buxton. A Memoir*. London, 1948.

Drapac

2010 Drapac, Vesna: *Constructing Yugoslavia: A Transnational History*. London, 2010.

Durham

1905 Durham, Edith: *The Burden of the Balkans*. London, 1905.

Ferwagner

2013 Ferwagner Péter Ákos: *A libanoni kérdés és a nagyhatalmak (1840–1861)*. Szeged, 2013.

Goldsworthy

2013 Goldsworthy, Vesna: *Inventing Ruritania. The Imagination of Imperialism*. London, 2013.

Gooch–Temperley

1928 Gooch, George Peabody–Temperley, Harold: *British Documents on the Origins of the War 1898–1914*. Vol. 5. *The Near East: The Macedonian Problem and the Annexation of Bosnia, 1903–9*. London, 1928.

Gürpınar

2012 Gürpınar, Doğan: The Rise and Fall of Turcophilism in Nineteenth-Century British Discourses: Visions of the Turk, 'Young' and 'Old'. In: *British Journal of Middle Eastern Studies*, 39. (2012) 3. sz. 347–372.

Hacısalihoğlu

2003 Hacısalihoğlu, Mehmet: *Die Jungtürken und die mazedonische Frage (1890–1918)*. München, 2003.

Hammond

2004 Hammond, Andrew: The Uses of Balkanism: Representation and Power in British Travel Writing 1850–1914. In: *The Slavonic and East European Review*, 82. (2004) 3. sz. 601–621.

Илчев

2003 Илчев, Иван: *Балканският комитет в Лондон (1903–1946)*. София, 2003.

Jelavich

1996 Jelavich, Barbara: *A Balkán története*. I. köt. A 18. és a 19. század. Bp., 1996.

Kinglake

1845 Kinglake, Alexander W.: *Eothen*. London, 1845.

Lange-Akhund

1998 Lange-Akhund, Nadine: *The Macedonian Question 1893–1908: From Western Sources*. Boulder, 1998. (East European Monographs.)

Livianos

1999 Livianos, Dimitris: „Conquering the Souls”. Nationalism and Greek Guerrilla Warfare in Ottoman Macedonia 1904–1908. In: *Byzantine and Modern Greek Studies*, 23. (1999) 195–221.

Macedonian Massacres

1907 *Macedonian Massacres. Photos from Macedonia*. London, 1907.

Mazower

2005 Mazower, Mark: *Salonica: The City of Ghosts*. New York–London, 2005.

McCormick

2004 McCormick, Robert B.: Noel Buxton, the Balkan Committee and Reform in Macedonia, 1903–1914. In: *Antiquity and Modernity: A Celebration of Europe History and Heritage in the Olympic Year 2004*. Ed.: Pappas, Nicholas C. J. Athens, 2004. 151–166.

Michail

2011 Michail, Eugene: *The British and the Balkans: Forming Images of Foreign Lands, 1900–1950*. London, 2011.

Miliori

2002 Miliori, Margarita: Ambiguous Partisanship. Philhellenism, Turkophilia and Balkanology in XIXth century Britain. In: *Balkanologie*, 6. (2002) 1–2. sz. 127–153.

Nevinson

1935 Nevinson, Henry W.: *Fire of Life*. London, 1935.

Oldershaw

1904 Oldershaw, Lucian: *England: A Nation: Being the Papers of the Patriot's Club*. London, 1904.

Ormos–Majoros

1998 Ormos Mária–Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Bp., 1998.

Özbek

2008 Özbek, Nadir: Policing the Countryside: Gendarmes of the late 19th Century Ottoman Empire (1876–1909). In: *International Journal of Middle East Studies*, 40. (2008) 1. sz. 47–67.

PD–HC

1919–1956 *Parliamentary Debates: House of Commons*. Fourth Series, vols. 133., 134., 141., 148. London, 1919–1956.

PD–HL

1945–1946 *Parliamentary Debates: House of Lords*. Fourth Series, vol. 139. London, 1945–1946.

Perkins

2014 Perkins, James Andrew: *British Liberalism and the Balkans, c. 1875–1925*. PhD thesis. Birbeck, University of London, 2014.

Perry

1988 Perry, Duncan M.: *The Politics of Terror: The Macedonian Revolutionary Movements 1893–1903*. Durham–London, 1988.

Radovich

1981 Radovich, Francis A.: Britain's Macedonian Reform Policy 1903–1905. In: *The Historian*, 43. (1981) 4. sz. 493–508.

Rastović

2006 Rastović, Aleksandar: Balkanski Komitet o Makedoniji. In: *Istorijski Časopis*, 53. (2006) 217–235.

Rodogno

2011 Rodogno, Davide: *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire, 1815–1914. The Emergence of a European Concept and International Practice*. Princeton, 2011.

Said

2000 Said, Edward W.: *Orientalizmus*. Bp., 2000.

Salt

1990 Salt, Jeremy: Britain, the Armenian Question and the Cause of Ottoman Reform: 1894–1896. In: *Middle Eastern Studies*, 26. (1990) 3. sz. 308–328.

Samardijev

2002 Samardijev, Bojidar: On the Role of Public Opinion in Great Britain Regarding the Reforms in European Turkey and the Idea of Autonomy of Macedonia (1903–1908). In: *Études Balkaniques*, 2002. 2. sz. 15–30.

Seres

2005 Seres Attila: A „Krusevói Köztársaság” megalakulásának és hatalmi szervezetének főbb történeti problémái. In: *A Balkán és a keleti kérdés a nagyhatalmi politikában*. Szerk.: Árvay Viktor–Bodnár Erzsébet–Demeter Gábor. Bp., 2005. 144–162.

Sounpää

2015 Sounpää, Mika: Foreign Advisors and Modernisation before the First World War: British Diplomacy, Sir Richard Crawford, and the Reform of the Ottoman Empire's Customs Service, 1906–11. In: *The International History Review*, 37. (2015) 2. sz. 386–404.

Sowards

1989 Sowards, Steven W.: *Austria's Policy of Macedonian Reform*. Boulder, 1989.

Stavrianos

1941 Stavrianos, Leften: The Balkan Committee. In: *Queen's Quarterly*, 48. (1941) 3. sz. 258–267.

Sundhaussen

1999 Sundhaussen, Holm: Europa balkanica. Der Balkan als historischer Raum Europas. In: *Geschichte und Gesellschaft*, 25. (1999) 4. sz. 626–653.

Symonds

1914 Symonds, Arthur: The Balkan Committee 1905–1913. In: *Memories of John Westlake*. Ed.: Williams, John Fischer. London, 1914.

Todorova

2009 Todorova, Maria: *Imagining the Balkans*. Oxford, 2009.

Villari

1905 *The Balkan Question: The Present Condition of the Balkans and of European Responsibilities*. Ed.: Villari, Luigi. New York, 1905.

Vogel

1990 Vogel, Robert: Noel Buxton: The „Trouble-maker” and his Papers. In: *Fontanus*, 3. (1990) 131–150.

Wolf

1994 Wolf, Larry: *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*. Stanford, 1994.

BALÁZS BALATONI

TROUBLEMAKERS

THE BALKAN COMMITTEE AND THE REFORMS IN MACEDONIA (1903–1908)

The Canadian historian, Leften Stavrianos once wrote that „it is a curious paradox that so little is known of the organization which has played so prominent a role in Balkan affairs from the date of its establishment in 1903 [...]”. The aim of the paper is to contribute to the history of a British pressure-group, the so-called Balkan Committee by examining its activities during the Macedonian Reforms (1903–1908). Ottoman Macedonia, the powder-keg of the Balkans, was one of the most complex crisis centres of pre-1914 Europe. After the disturbances in 1902–1903 and especially after the *Ilinden* uprising, the Concert of Europe was about to introduce reforms in the three *vilayets* of Macedonia (Salonica, Monastir, Kosovo) which became known as the Müritzsteg Programme. Great Britain, as a main supporter of Concert diplomacy, supported Austria–Hungary and Russia, the two most interested Powers in the region, in their undertakings, as order and relative stability was a primary objective for British interests in the Balkans. The Balkan Committee was founded in such international context.

Based on different primary sources (archival, parliamentary papers, the press, and published contemporary accounts) the author argues that the Balkan Committee was an institutionalized heir to the (pro-Bulgarian) Gladstonian liberal heritage. Moreover, the Committee’s approach to Balkan affairs reflects its radical-liberal members’ political objectives in domestic politics. The attempt of the Committee to influence decision-making process was decisive: the appearance of experts of Balkan affairs with personal experience and knowledge (with different national affiliations) became a crucial factor as it legitimated the Committee’s (and later other pressure-groups’) claim to dissent over foreign policy.

CONTENTS

The Great War and the Balkans (László Bíró)	345
<i>Studies</i>	
Krisztián Csaplár-Degovics: The Reasons for the Outbreak of World War I and the Serbian Historiography	349
Gábor Demeter: Expansionism or Self-defence? The Plans of the Austro-Hungarian Diplomatic Circles towards Serbia (1913–1915)	391
Igor Grebenkin–Petr Akulshin: World War I and Russia’s National Interests: From “Pan-Slavism” to Proletarian Internationalism	409
Tamara Scheer: The Perfect Opportunity to Shape National Symbols? Austro-Hungarian Occupation Regimes during the First World War in the Adriatic and the Balkans	419
Balázs Balatoni: Troublemakers: The Balkan Committee and the Reforms in Macedonia (1903–1908)	437
Péter Pál Kránitz: Russian and Armenian Refugees and Refugee Policies in East Europe after the First World War, with a Special Regard to Hungary	461
<i>Book Reviews</i>	
Stand or Fall? Austrian Policy during the First World War (Enikő Gyarmati)	485
European War 1914: Necessity or Chance (László Bíró)	489
War in Peacetime: Armed Conflicts after the First World War (Zoltán Sz. Bíró)	494
Alternatives to Modernity and Impact of Agrarianism on Peasant Society (János Fritz)	499

SZERZŐINK

Akulsin, Pjotr Vlagyimirovics, a történettudomány doktora, egyetemi tanár, Rjazanyi Állami Egyetem (Рязанский государственный университет им. С. А. Есенина) • Balatoni Balázs, doktorandusz, Szegedi Tudományegyetem BTK • Bíró László, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Csaplár-Degovics Krisztián, PhD, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Demeter Gábor, PhD, tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet • Fritz János, doktorandusz, Pécsi Tudományegyetem BTK • Grebenkin, Igor Nyikolajevics, a történettudomány doktora, egyetemi tanár, Rjazanyi Állami Egyetem (Рязанский государственный университет им. С. А. Есенина) • Gyarmati Enikő, doktorandusz, Eszterházy Károly Főiskola, Eger • Kránitz Péter Pál, doktorandusz, Pázmány Péter Katolikus Egyetem • Scheer, Tamara, PhD, posztdoktori ösztöndíjas, Ludwig Boltzmann-Institut für Historische Sozialwissenschaft/Institut für Osteuropäische Geschichte Universität Wien • Sz. Bíró Zoltán, tudományos főmunkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet

Ára: 600 Ft
Előfizetőknek: 500 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőnél, vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszáma: 06-80/444-444, e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440, vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda, Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében (1014 Budapest, Úri utca 53., telefon: 224-6700/624, 626 mellék).

A Világtörténet 2015-ös évfolyamának megjelenését
a Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

Nemzeti Kulturális Alap